

УДК: 316.7 (575) (043.3)

DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-293-298

Чыныкеева Г.Э.

тарых илим. канд., доцент
Ош мамлекеттик университети

Абдувапова А.Т.

тарых илим. канд., доц. м.а.
Ош мамлекеттик университети

Чыныкеева Г.Э.

канд. истор. наук, доц.
Ошский государственный университет

Абдувапова А.Т.

канд. истор. наук, и.о. доц.
Ошский государственный университет

Chunykееva G.E.

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Osh State University

Abduvapova A.T.

Candidate of Historical Sciences, Acting Associate Professor
Osh State University

**КАЛКТЫН БИЛИМ ДЕНГЭЭЛИНИН ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫНА
ДЕМОГРАФИЯЛЫК АНАЛИЗ (ОШ ОБЛУСУНУН МИСАЛЫНДА)**

**ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
УРОВНЯ НАСЕЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ОШСКОЙ ОБЛАСТИ)**

**DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE
EDUCATIONAL LEVEL OF THE POPULATION (ON THE EXAMPLE
OF OSH REGION)**

Аннотация: Ош облусу – Кыргызстандагы ири административдик-аймактык бирдик жана калкынын саны боюнча өлкөдөгү эң чоң аймак. Изилденип жаткан жылдар аралыгында облустун калкы бир кыйла көбөйгөн жана өнүгүүсүндө жаңы өзгөчөлүктөр пайда болду. Калктын санынын өсүшүнө негизинен табигый кыймылдын таасири чоң. Облустун калкынын ичинде эмгекке жарамдуулардын саны өскөн, экинчи орунда балдар жана өспүрүмдөр турат. Учурда калктын билим деңгээлинин өнүгүү тенденцияларына демографиялык анализ жасоо жана аны түшүнүү абдан маанилүү болуп саналат.

Негизги сөздөр: демография, калк, Ош облусу, билим, билим деңгээли, тенденция.

Аннотация: Ошская область является крупнейшей административно-территориальной единицей Кыргызстана и самой большой областью страны по численности населения. За изучаемые годы население региона значительно увеличилось, появились новые черты в его развитии. На рост населения в основном влияет естественное движение. Среди населения области увеличилось количество трудоспособных, второе место занимают дети и подростки.

В настоящее время очень важно провести демографический анализ и понять тенденции развития образовательного уровня населения.

Ключевые слова: демография, население, Ошская область, образование, уровень образования, тенденция.

Annotation: Osh region is the largest administrative-territorial unit of Kyrgyzstan and the largest region of the country in terms of population. During the years under study, the population of the region has increased significantly, new features have appeared in its development. Population growth is mainly influenced by natural movement. Among the population of the region, the number of able-bodied people has increased, the second place is occupied by children and adolescents. At present, it is very important to conduct a demographic analysis and understand the trends in the development of the educational level of the population.

Keywords: demography, population, Osh region, education, level of education, trend.

Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизги шарттарынын бири – этнодемографиялык жүрүмдөрдү башкаруу болуп эсептелет. Демографиялык өнүгүү мамлекеттин өнүгүүсүнүн бир бөлүгү катары өз алдынча обочолону албайт. Ал Кыргызстанда болуп жаткан социалдык-экономикалык жана саясий өнүгүүнүн алкагында өсүп-өнүгүп туруучу жүрүм. Өз кезегинде этнодемографиялык жүрүмдөр өлкөнүн, анын ичинде жалпы элдин социалдык-экономикалык, саясий өнүгүүсүнө таасир берүүчү социалдык күч болуп эсептелет. Ошондуктан, бардык мамлекеттер өздөрүнүн өлкөсүндөгү жүрүп жаткан демографиялык, анын ичинде этнодемографиялык жүрүмдөргө ар дайым дыкат көңүл бөлүп турат. Ал жүрүмдүн кайсы жакка багыт алып жаткандыгын, кандай жаңы социалдык топтордун пайда болуусунун мамлекетке тийгизген ар кандай таасирлерин ар дайым статистикалык жактан жана комплекстүү көзөмөлдөп, башкарып, аны өз учурунда керектүү нукка буруп турат. Ал эми туура жана керектүү нукта өсүп-өнүгүп жаткан демографиялык жүрүм өлкөнүн социалдык-экономикалык жана саясий өнүгүшүнө жагымдуу таасир этет.

Ош облусу – Кыргызстандын чегинен сырткары бүтүндөй Борбордук Азия мейкиндигинде өзүнүн географиялык абалы менен Чыгыш менен Батышты бириктирген маанилүү түйүн [1]. Калкынын саны боюнча Фергана өрөөнү эл эң жыш жайгашкан аймактардын бири болуп эсептелет. Бул жер көп этностуу аймак катары өлкөнүн социалдык-экономикалык жактан туруктуу өнүгүүсүнө олуттуу салымын кошуп келет. Ошондуктан, Ош облусунун калкынын этнодемографиялык маселелерин илимий жактан изилдөө азыркы мезгилдеги этнология илиминдеги актуалдуу проблемалардын бири болуп эсептелет.

Учурда облус Кыргызстандагы ири административдик-аймактык бирдик болуп эсептелет. Облустун аймагы 7 административдик райондон турат: Алай, Араван, Кара-Кулжа, Өзгөн, Кара-Суу, Ноокат, Чоң-Алай райондору. Мындан сырткары облуста 4 шаар (анын ичинде Ош шаары облуска баш ийбеген өз алдынча, республиканын, ал эми Кара-Суу, Өзгөн жана Ноокат шаарлары райондордун борборлору), 2 шаарча, 81 айыл округу, 467 калктуу пункт бар. Облустун административдик борбору – Ош шаары [2, 19-б].

Өлкө эгемендүүлүктү алгандан кийинки социалдык-экономикалык, саясий турмуштагы кескин бурулуш, андагы болуп жаткан кыйынчылыктар демографиялык жүрүмдөрдөгү өзгөрүүлөргө алып келди. Бул жылдарда социалдык-демографиялык кырдаал бир кылка өнүккөн жок. Андыктан, сөз учугун өлкөнүн эң негизги тармактарынын бири – билим берүүнүн өнүгүү тенденцияларынан улайлы.

Таблица 1. Ош облусунун негизги топтор боюнча калкынын саны [3, 99-б].

Ош облусу					
Жылдар	2016	2017	2018	2019	2020
Калкы	1 259,6	1 287,5	1 314,0	1341,8	1368,1
Жашы:					
Балдар жана өспүрүмдөр	468 944 (36,4%)	481 798	494 514	505 990	513 296 (37%)
Эмгекке жарамдуу	742 707 (57,6%)	752 166	762 329	772 060	783 789 (56%)
пенсионерлер	75 874 (6%)	80 062	85 020	90 004	94 564 (7%)

Таблица көрсөткөндөй, 2016–2020-жылдар арасында балдар жана өспүрүмдөрдүн, пенсионерлердин саны өсүп, эмгекке жарамдуулардын саны бир аз кыскарган. Демек, калктын иштеген бөлүгүнө бир аз демографиялык жүк оордогон.

Кыргызстандын калкынын негизги өзөгүн жаштар жана өспүрүмдөр түзөт. Жаш муун өзү менен кошо мамлекеттин өнүгүүсүнүн стратегиялык ресурсун, анын ичинде социалдык-экономикалык, маданий жана илимий мүмкүнчүлүктү жогорулатат. Билим денгээл жарандарга, жаштарга абдан маанилүү. Сапатуу билим алууга жетишүү адам укуктарынын бири катары каралат. Жаштар билим менен эмгек рыногуна чыга алат, инсан катары өнүгүшү үчүн алардын ар биринин турмушунда билим абдан баалуу. Бүгүнкү рынок шартында жашоо, жумуш табуу үчүн сапаттуу, керектүү билим алуу абдан керек. Жаш муун рынок экономикасынын жана демократиянын жеңил эмес шарттарында иштөө үчүн, бири-бирине атаандашкан чөйрөдө көз каранды эмес чечимдерди кабыл алууга жана ийгиликтүү иштөөгө аракеттерди жасоодо. Өлкөнү өнүктүрүүнүн жаңы этабындагы талаптарга билим алууну, жаңы компетенцияларга ээ болууну атасак болот.

Таблица 4.47. Ош облусундагы 15 жаштагы жана андан улуу туруктуу калктын билим деңгээли жана жынысы боюнча [2, 4, 88–89-б.]

	15 жаштагы жана андан улуу курактагы бүт - калк	Анын ичинде							
		Жогорку	Бүтпөгөн жогорку	Атайын орто	Жалпы орто	Жалпы негизги толук эмес орто	Жалпы башталгыч	Жалпы башталгыч билими жоктор	Сабатсыздар
Ош облусу	858385	52229	13616	35123	446499	96933	150037	41824	7982
Кыргыздар	586812	40249	10956	25072	316128	48413	102286	28091	4899
Өзбектер	242253	10622	2313	8810	116620	43581	42517	12152	2621
Орустар	1380	169	31	157	629	161	96	40	6
Уйгурлар	8768	350	106	424	4066	1287	1690	391	83
Түрктөр	8309	233	75	228	4918	879	1489	390	72
Татарлар	1192	182	40	145	481	130	108	51	11
Тажиктер	4979	70	21	88	1395	1706	1159	478	213
Азербайжандар	2537	125	32	61	1092	606	436	137	52

1999–2009 жылдардагы Эл каттоонун жыйынтыгынын негизинде Ош облусунун калкынын билим деңгээлин биле алдык. Негизинен, 1999-жылы жогорку билимдүүлөр 52 823 адам катталса, жалпы орто билими барлар 386 025 адам катталган. 2009-жылы жогорку билимдүүлөр 52229, жалпы орто билими барлар 22 124 адам катталган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын “Билим берүү” мыйзамында мамлекетибиздин ар бир жараны улутуна, жынысына, социалдык абалына, диний ишенимдерине, социалдык абалына жараша эмес баары бирдей билим алууга укуктуу. Кыргызстан – дүйнө жүзүндөгү башка өлкөлөр сыяктуу эле сабаттуу мамлекет. Калктын сабаттуулугу чоңдордо 99%ды түзөт. 2009-жылы Эл каттоо боюнча калктын билим деңгээли чоңдордун көпчүлүк бөлүгүн түзгөн. Алардын көбүн жогорку жана орто билими барлар түзөт. Статистикалык маалыматтардын негизинде айыл калкына караганда, мурункудай эле шаар калкында жогорку билимдүүлөр көп жана ошол эле учурда шаар калкынын орто кесиптик билим алгандары айыл калкынын үч эсеге аз [5]. Билими барлардын көпчүлүгү Бишкек жана Ош шаарларында иштешет. Шаар жана айыл калкынын көпчүлүгүн жогорку билимдүүлөрдүн ичинен аялдар түзөт.

Аялдардын жогорку жана атайын орто билими барлары, эркектерге караганда жогору экендигин байкадык. Акыркы жылдар аралыгында аялдардын арасында жогорку билимдүүлөр көбөйдү. Мисалы 2009-жылы жогорку билимдүү аялдардын саны 27,3 миң болсо, эркектер 24,8 минди түзгөн.

Эгемендүүлүк жылдары калктын билим алуусуна миграция да таасир этүүдө. 2009-жылдагы Эл каттоонун жыйынтыгы 16дан улуу жаштардын жалпы орто билимдүүлөрү 55 %ды жана орто кесиптик билимдүүлөр 19 %ды түзөөрүн көрсөттү. Ошол эле учурда республиканын сыртында жогорку билимдүү жарандардын 16 %ы жүрүшөт [2].

Учурдагы социалдык-экономикалык оор кырдаал калктын билим алуусуна терс таасирин тийгизген. Өзгөчө айыл жерлеринде акыркы жылдары мектепке чейинки мекемелер жана мектептер бир топ кыскарууга учураган.

Ош облусунда 2018-жылы 538 орто мектеп иштеп жатат [6]. Мындан сырткары 2019-жылы 9 жаңы мектеп ишке берилди. Облуста диний билим алууга, шарият жолунда жүрүүгө багытталгандардын саны арбып баратат. Облустун мусулмандар казыятында, 7 райондун хатибчилиги, жалпы 856 мечит (анын ичинен 185 жума окулган мечит), 2 ислам институту, 20 медресе, 2 окуу борбору иш алып барат [6].

2009-жылдагы Эл каттоо боюнча 76,6 миң бала мектепке чейинки мекемелерге барган. Ал 6 жашка чейинки балдардын 10 %ын түзгөн. Ал эми айыл жеринде болсо бул көрсөткүч 2 эсеге аз. 2009-жылы ЖОЖдун студенттери калктын 3 төн бир бөлүгүн түзгөн [2].

Эгемендүү Кыргызстанда билим берүүдө да көптөгөн өзгөрүүлөр болду. Ааламдашуунун шартында билим берүү программалары, стандарттары жаңы жашоого туура келгидей өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Билим берүүнүн негизги максаты – калкка сапаттуу билим берүү болуп эсептелет. 1996-жылы кабыл алынган “Билим” улуттук программасы билим берүү секторун өнүктүрүүнүн секторун аныктаган. 1995-жылы билимди өнүктүрүү үчүн “XXI-кылымдын кадрлары”, “Жеткиликтүү билим” программалары кабыл алынып иш алып барды. 1998-жылы “Аракет”, “Маданият”, “Айыл мектеби” аттуу программалар калктын жакырчылыгын жоюп, турмушун жакшыртып, сапаттуу билим берүүгө багытталган [7, 8-б.].

Азыркы убакытта мектепке чейинки мекемелерди мамлекеттик бюджет, жергиликтүү бюджет, ата-энелер комитети, гранттар каржылап келүүдө. Кийинки мезгилдерде мектептеги билим берүүнүн бир топ жаңы типтери иштелип чыкты. Билим берүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатууда педагогдор өлкөдө чоң роль ойнойт. Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча көпчүлүк мектептерде 95% ысык суу, 60% телефондук байланыш, 90% сигнализация жок [9].

Ош облусунун калкынын билим деңгээли акыркы он жылда өскөндүгү байкалды. 1999-жылы 15 жаш жана андан улуу курактагы калктын жогорку, бүтпөгөн жогорку, атайын орто, жалпы орто жана негизги жалпы билими барлар 91,7 %ды түздү. 1989-жылы бул көрсөткүч 84,9 % болгон.

Таблица 4.48. Ош облусунун 15 жаштан улуу жаштагы туруктуу калктын билим деңгээли, жынысы боюнча [2, 82–103-бб]

	15 жаштагы жана андан улуу курактагы бүт калк	Анын ичинде							
		Жогорку	Бүтпөгөн жогорку	Атайын орто	Жалпы орто	Жалпы негизги толук эмес орто	Жалпы башталгыч	Жалпы башталгыч билими жоктор	Сабатсыздар
Ош облусу	858385	52229	13616	35123	446499	96933	150037	41824	7982
Кыргыздар	586812	40249	10956	25072	316128	48413	102286	28091	4899
Өзбектер	242253	10622	2313	8810	116620	43581	42517	12152	2621
Орустар	1380	169	31	157	629	161	96	40	6
Уйгурлар	8768	350	106	424	4066	1287	1690	391	83
Түрктөр	8309	233	75	228	4918	879	1489	390	72
Татарлар	1192	182	40	145	481	130	108	51	11
Тажиктер	4979	70	21	88	1395	1706	1159	478	213
Азербайжандар	2537	125	32	61	1092	606	436	137	52

Таблицада көрсөтүлгөндөй, кыргыздардын арасында жогору билим алууга багытталуу жогору. Кыргыздардын арасында жогорку билимдүүлөрдүн саны 40249ду (7%) түзсө, өзбектердин саны – 10622 (4%) түздү. Орус этносунун арасында жогорку билимдүүлөрү 12%ды (169) түзөт.

Өзбек жаштары орто, атайын орто билим алуу жетиштүү деп эсептешет. Бул алардын ата-энелеринин да пикири. Өзбек жаштары негизинен майда техникалык ишканаларда эмгектенишет, устадан кесип үйрөнүшөт, мектепти бүтүп эле иштеп акча таба башташат. Устазын (окутуучусун) өмүр бою сыйлап жүрүшөт. Кыргыз жаштары көбүнесе жогорку билим алууга умтулушат. Алардын ата-энелери балдарын окутуу үчүн чоң суммадагы контракттарды төлөп окутушат. Кыргыз жаштары мекемелерде иштегенге багытталса, өзбек жаштары жеке майда ишканаларды ачып иштеткенге аракет жасоону эрте эле башташат.

Рынок экономикасына адаптацияланууда кыргыз жаштарында жеке ишканаларды ачып иштөө тажрыйбасы жок же аз болгондуктан алар миграцияны тандап алышты. Өзбек жаштары жана калкы Ош облусунун жана анын райондорунун борборлорунда соода, тейлөө ишканаларын ачып, экономикалык орундарды ээлеп алышкан. Ошондуктан жергиликтүү бийлик чет өлкөдөн билим алып келген же иштеп акча таап келген жаштарга жеке ишканаларды ачып, инвестициясын өз өлкөсүнө салганга жаштарга мүмкүнчүлүктөр түзүлүшү керек.

Учурда Кыргызстандын айыл жеринде тургундардын билим деңгээли, балдарга билим берүү деңгээли төмөндөп кетти. Алай районунун Гүлчө, Араван районунун Алля Анаров, Маңгыт жана Чет-Абад, Кара-Суу районунун Кашкар-Кыштак айыл кеңештеринде жогорку, бүтпөгөн жогорку жана атайын орто билимдүү адамдардын саны 15 жаштан жана андан улуу калктын санынын 18–27 %ды түзөт. Көпчүлүк айыл кеңештердин жогорку жана атайын орто билимдүүлөрдүн саны 11–14 %дан ашпайт, ал эми Өзгөн районунун Кара-Таш жана Көлдүк айыл кеңештеринде 9%ды түзсө, Ноокат районунун Гүлистан айыл кеңешинде 5 %ды түзөт [2].

Облусубуздун калкынын билим берүү мекемелеринин иштеринде көп маселе бар аймактарына Кара-Кулжа, Араван жана Чоң-Алай райондорун киргизүүгө болот. Бул үч райондун ичинен өзгөчө Чоң-Алай районуна өзүнчө көңүл буруу зарыл. Анткени, бийик тоолуу шартта мектептерде кадрлардын жетишпегени жарандардын билим деңгээлине терс таасирин тийгизүүдө.

Кыргызстандын жаштары өлкөнүн өнүгүү стратегиясын, чоң социалдык-экономикалык, маданий жана илимий потенциалды өздөрү менен алып жүрөт. Өлкөдөгү рыноктук экономика шартында жаш муундардын жакшы ишкана-мекемелерге жумушка орношуусунда адистиги боюнча билими жана тажрыйбасы талап кылынат. Өзгөчө тажрыйба талап кылган учурларда иштеп, анан тажрыйба чогултулат да деген ой жаштарды жана алардын ата-энелерин кыйнап келет. Азыркы учурда орто, атайын орто, жогорку окуу жайларында окутуунун компетентүүлүк багыты ушул маселени чечүүгө бир аз болсо да жардамын берет. Рынок экономикасынын шартында жаш муунга татыктуу, жогорку, атаандаштыкка чыга ала турган жана ошондой эле ички жана сырткы өлкөдө иштей ала турган билим берүү негизги маселелердин бири. 2009-жылдагы Эл каттоонун жыйынтыгы көрсөтүп тургандай эле өлкөдө билим алган жаштар көбөйдү. Материалдык керектөөнүн айынан жаш эркек балдар өз жашынан эртерээк билим алып, иштегенге аракет кыла башташты.

Акыркы жылдары калктын билим алуусу бардык жерлерде бирдей болбой жатат. Анын негизги себептери экономиканын туруксуздугу, үй бүлөлөрдүн материалдык абалы, аймактык өзгөчөлүктөр, тил билүү ж.б.у.с. Учурда билим берүүдөгү эң негизги максат эл аралык атаандаштыкка, таалапка жооп бере турган сапаттуу билим берүү болуп эсептелет.

Ош облусунун калкынын билим деңгээлинде өзгөрүүлөр бар. Азыркы мезгилде калктын демографиялык жактан өнүгүүсүнө калктын билим деңгээлинин түздөн түз таасири бар. Билим сапатынын начарлашы, мектепке тартылбаган балдардын санынын өсүшү келечектеги демографиялык жүрүмдөргө таасир этээри ачык. Балалуу болуу жашындагы энелердин билим деңгээли да төрөлүүлөргө, балдарды тарбиялоого жана аларды социализациялоодо чоң роль ойнойт.

Колдонулган адабияттар:

1. Кененсариев Т. Сулайманов Э. Путешествие по древнему Ошу [Текст] / Т. Кененсариев, Э. Сулайманов // Сборник материалов Междунар. Конф. посвящ. 3000-летию г. Ош «Ошский оазис на стыке континентов и цивилизаций». – Ош, 1997. – С. 16–21.

2. Перепись населения и жилищного фонда Кыргызской Республики 2009 года [Текст]. - Бишкек: Нацстатком. Кырг. Респ., 2010. – Кн. 3 (в табл.): Регионы Кыргызстана. Ошская область. – 349 с.

3. Демографический ежегодник Кыргызской Республики 2016–2020. <http://www.stat.kg/ru/publications/demograficheskiy-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/>

4. Кыргыз Республикасынын 1999-жылдагы Биринчи Улуттук Эл каттоосунун жыйынтыктары. (Ч сер.). – Бишкек: Кырг. Респ. Улуттук статком., 2001. – 3-китеп: Кыргызстандын чөлкөмдөрү. Ош облусу. – 244 б.

5. Основные итоги Первой национальной переписи населения Кыргызской Республики 1999 года [Текст]. – Бишкек: Нацстатком. Кырг. Респ., 2000. – 93 с.

6. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/216208KP> Өкмөтүнүн 2018-жылдын 29-мартындагы №107-б. 2018.

7. Об утверждении Концепции государственной демографической и миграционной политики Кыргызской Республики [Текст]: указ Президента Кырг. Респ. от 28 апр.2000 г. №102 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2000. – №10. – С. 45.

8. О дополнительных мерах по регулированию миграционных процессов в Кыргызской Республике [Текст]: указ Президента Кырг. Респ. от 20 мая 2000 г. №127 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2000. – №10. – С. 51.

9. Денисенко М.Б. Населения Кыргызстана в начале XXI века. – Бишкек: UNFRA, 2011. – 333 с.

Рецензент: тарых илим. канд., доц. Дыйканова Ш.А.